

цією метою на кафедрі пожежної та аварійно-рятувальної техніки використовуються можливості членів наукового товариства курсантів та студентів.

Список літератури:

1. *Пометун О.І. Інтерактивні технології навчання: теорія і практика: / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К., 2002. – 136 с.*
2. *Моїсєєва Є.М. Методика проведення лекцій у Київському національному університеті внутрішніх справ. Методичні рекомендації./ Є.М. Моїсєєва. – Київ, 2007. – 42 с.*
3. *Белоусова Т.В., Созонова Л.Т. Разработка электронных учебников для средней школы // Сборник трудов второй международной студенческой научно-технической конференции «Информатика и компьютерные технологии». – 2006. – С.87-88.*
4. *Ренкас А.Г., Придатко О. В., Сичевський М. І. Впровадження застосування інтерактивних тренажерів пожежної техніки в навчальний процес // Пожежна безпека: Зб. наук. праць. – №12, 2008. – С.116-122.*
5. *Рак Т.Є., Ренкас А. Г., Сичевський М. І. Новітні форми та методи інтерактивного навчання у використанні мультимедійного навчального матеріалу // Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: Зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 2.– Ч. – С. 244-248.*
6. <http://ubgd.lviv.ua/WEB/Posibnuk/START.html>
7. <http://ubgd.lviv.ua/WEB>

Т.Е. Рак, канд. техн. наук, доцент, А.И. Ренкас канд. техн. наук, доцент, Н.И. Сычевский (Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности)

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ ТЕСТОВЫХ СИСТЕМ ВО ВРЕМЯ ПРОВЕДЕНИЯ АУДИТОРНЫХ ЗАНЯТИЙ

Одним из важнейших элементов образовательного процесса является оценка уровня усвоения теоретического материала и оценивание практических навыков курсантов и студентов. В статье рассмотрена методика использования интерактивных диалоговых систем совместно с другими мультимедийными средствами обучения для проведения практических и теоретических занятий в Львовском государственном университете безопасности жизнедеятельности. Использование современных интерактивных средств обучения создает возможность контролировать уровень усвоения учебного материала.

Ключевые слова: интерактивная тестовая система, формы и методы интерактивного обучения

T.Ye.Rak, Assoc. prof., A.H.Renkas, Assoc. prof., M.I.Sychevskiy (Lviv State University of Vital Activity Safety)

THE METHOD OF THE USING OF INTERACTIVE TEST SYSTEMS DURING THE LESSONS

The article deals with the one of major elements of educational process - an evaluation of level of understanding of theoretical material and practical skills of students. Besides the article describes the methodology of the use of interactive dialogue systems joint with other multimedia teaching aids for the holding of practical and theoretical lessons in Lviv State University of Life Safety. The use of modern interactive facilities of teaching is created by possibility of controlling the level of understanding of educational material.

Key words: interactive dialogue system; the forms and methods of interactive studies

КОНЦЕПЦІЯ РАДИКАЛЬНОГО ГУМАНІЗМУ ЕРІХА ФРОМА І ЇЇ АКТУАЛЬНІСТЬ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті зосереджено увагу на наукових концепціях мало знаного в Україні німецького психолога Еріха Фрома. Думки вченого особливо актуально звучать тепер, у ХХІ столітті, яке характеризується своєрідною кризою духовності та моралі, гуманістичних цінностей взагалі. Доводиться спорідненість ідеї радикального гуманізму з педагогічними ідеями українських учених, наголошується на важливості наукових висновків Е.Фрома для сучасної вищої школи.

Ключові слова: радикальний гуманізм, гуманістичний психоаналіз, деструктивна особистість, агресія, любов, творче начало, природа людини, гуманістичні цінності, духовність, антропологічна криза.

Еріх Фром – видатний мислитель ХХ століття, в особі й у науковій та творчій діяльності якого, ніби в дзеркалі, відбилися всі особливості цього непростого, багато в чому трагічного століття. Дослідники його наукової системи вважають, що цей учений багато в чому навіть визначив суспільні настрої своєї епохи. Ідеї Е. Фрома набули надзвичайної популярності: досить сказати, що його праці витримали десятки видань, виходили мільйонними тиражами і багатьма мовами. На жаль, українські науковці широкого доступу до них не мають, бо роботи вченого українською мовою не видавалися.

У сучасній педагогіці та психології є, звичайно, такі поняття, як «гуманізація», «гуманістична педагогіка», «гуманістична психологія», «гуманістична освіта». Десятки вчених багато і плідно працювали над проблемами гуманізації та гуманітаризації освіти, самоактуалізації особистості, її головних цінностей. Назвемо хоча б кількох із них: Г. Ващенко, О. Вишневецький, В. Сухомлинський, А. Маслоу, Ш. Бюлер, К. Роджерс та багато інших. Опрацьована в сучасній педагогічній літературі й спадщина названих вище вчених. Але ідеї Е. Фрома щодо їх важливості для нашого суспільства і для сучасної вищої школи в такому контексті ще не розглядалися. Цим і визначається актуальність нашого дослідження.

Вчені, котрі вивчали наукову спадщину Е. Фрома, наголошують, що навіть багато хто з практикуючих психологів, на жаль, мало знають наукові концепції Фрома, а що вже говорити про українську педагогічну науку, яка дотепер не має в своєму розпорядженні навіть творів видатного вченого.

Щодо психологів, то, може, вони не знають Фрома, бо, власне, є практикуючими психологами, займаються клінічними дослідженнями, психологічними тренінгами, а якраз цим Е. Фром ніколи не займався, хоча клінічна практика в нього була, а про широту його наукових зацікавлень говорить, наприклад, той факт, що, працюючи згодом у Вашингтоні, в Інституті психології психіатрії та психоаналізу, він ніколи не був «ординарним професором тієї чи іншої кафедри, а завжди читав свої курси на міждисциплінарному рівні і, як ніхто, вмів не лише зв'язати воедино дані антропології, політології і соціальної психології, але й проілюструвати їх фактами зі своєї клінічної практики» (4,с.5).

Цікаво й те, що він здобув не медичну, а гуманітарну освіту (закінчив університет у Гейдельберзі, в Німеччині, вивчаючи, крім філософії, ще й психологію та соціологію). Праці вченого переважно присвячені філософським, етичним, соціально-психологічним проблемам природи людини, її місця в світі, сенсу її існування. Це - найбільш важливі питання, які мали б цікавити сучасну людину, особливо молоду, яку ми й вчимо та виховуємо, і це ті питання, що, входять до кола прикладних психологічних досліджень протягом уже багатьох років.

Еріха Фрома часто називають «неофрейдистом». Справді, був час, коли молодий ще Фром захоплювався теоріями З. Фрейда, але в 50-ті роки ХХ ст. він відходить від них і, власне, тоді починає створювати свою власну, оригінальну, в дечому навіть протилежну Фрейд-

вій, концепцію особистості, яку й сам назвав *«радикальним гуманізмом»* (курсив наш – М.Л.). Першим програмним твором з цієї проблеми вважається робота Фрома «Людина для самої себе», а згодом ідея «нової людини» яскраве вираження знаходить у інших його працях: «Здорове суспільство» (1955), «Образ людини у Маркса» (1961 – так, певний час Фром цікавився марксизмом), «Душа людини» (1964), «Анатомія деструктивності людини» (1973), «Мати чи бути» (1976).

Безперечно, Фром – не перший «радикальний гуманіст», але в його працях цей науковий напрям набув найбільш яскравого вираження. Основні положення концепції Е. Фрома зводяться до таких: виробництво повинно служити людині, а не економіці; стосунки між людиною і природою повинні будуватися не на експлуатації, а на кооперації; антагонізми повсюдно повинні бути замінені відносинами солідарності; вищою метою всіх соціальних заходів повинні бути людське благо і відвернення людських страждань; не максимальне споживання, а лише розумне споживання служить здоров'ю і добробуту людини; кожна людина повинна бути зацікавлена в активній діяльності на благо інших людей і має брати участь у ній. Звернімо увагу на те, що ці положення були сформульовані до 50-х років минулого століття, а далі Фром їх лише розвивав і доповнював, створивши свою струнку систему «радикального гуманізму». А тепер спроєкуймо ці ідеї на час теперішній і побачимо, як надзвичайно актуально вони звучать, бо, на жаль, наше суспільство ще не навчилося ставити сформульовані вище цінності на чільне місце. Про це мовлено і мовиться багато.

Легко помітити також, що всі ці положення сформульовані як імперативні: «мусить», «повинен», але оскільки вони є категоріями моралі, а не юриспруденції, то дотримання їх і виконання не регламентується законом, а, відповідно, як уважають часто «обивателі», вони не є обов'язковими до виконання. Тим часом, саме вони, ці «писані» і «неписані» правила, мусили б бути головними для суспільства, яке заявляє про свою готовність і обов'язок виховувати громадян у дусі гуманізму.

Проблема, яку ми розглядаємо, особливо актуальна ще й тому, що все ХХ століття – одне з найбільш «антисофійних» у світовій історії» (1, 12), тобто, таке, що протистоїть Мудрості Божій, котра є запорукою світового порядку, в тому числі, порядку в суспільстві, побудованому на засадах справедливості й людяності, взаємоповаги і Любові. Відповідно, й початок ХХІ відзначається значним посиленням агресії як у світовому масштабі, так і на міжособистісному рівні. На жаль, безперешкодний доступ до Інтернету дітей шкільного віку та й молоді взагалі (маємо на увазі тих молодих людей, у яких психіка нестійка, а художні смаки несформовані), низького рівня телепродукція, абсолютна безвідповідальність чиновників, які займаються відеопрокатом, і відсутність відповідного контролю за сумнівною якістю кінопродукції, перевага псевдоцінностей матеріального порядку над цінностями духовними, тобто, справжніми, значна, іноді разюча соціальна неоднорідність суспільства, подвійна мораль у ньому – всі ці та інші чинники дуже негативно впливають на молодих людей, призводять до формування в них агресивного типу особистості, тобто, власне, типу деструктивного.

От і Е. Фром як радикальний гуманіст досліджує проблеми агресії, руйнування гуманістичних начал людини в праці «Анатомія деструктивності людини». Доречно буде нагадати, що поняття «деструктивність» у Фрома «йде в парі» з іншим, не менш негативним – «жорстокість». Один із розділів його праці так і називається: «Злоякісна агресія: жорстокість і деструктивність»). У цій науковій розвідці він доводить необхідність побудови стосунків у суспільстві на основі гуманізму, скажемо так, від супротивного, досліджуючи причини виникнення антипода любові і гуманності – агресивності. Знаючи природу агресії, можна її уникати, викорінювати, впливати на агресивну людину тощо. Найбільша ймовірність, що агресивна особистість розвинеться і переможе гуманне начало в людині є тоді, коли маємо передумови для прогресу начала деструктивного. Щодо цього Е. Фром робить висновки про те, що суспільство відчуження опрідметчує людину, перетворює її на

піщинку, коліщатко з єдиним завданням – обертати гігантську машину суспільства споживання, в якому й духовні цінності – далеко не на чільному місці. Таке суспільство, без сумніву, створює особливий деструктивний тип особистості, який стає загрозою для самого існування людства.

Антиподом деструктивного типу людини є, безумовно, творча особистість, формування й існування якої можливе за певних умов. В основоположній щодо проблеми, яку ми розглядаємо, роботі «Мистецтво любити» Е.Фром, зокрема, зазначає: «Любов – це відповідь на проблему існування людини» (5, 77). Незважаючи на яскраву афористичність цього вислову, все-таки абсолютно точно зрозуміло, що будь-яка проблема, пов'язана з людиною і її оточенням (суспільним чи сімейним) дотична до почуття любові та її присутності чи відсутності в стосунках людей.

Ми працюємо з молодими людьми, професія яких безпосередньо пов'язана з рятуванням людей, а іноді навіть із ризиком для життя заради життя іншого, тому хочемо звернути особливу увагу на два положення концепції Е. Фрома. Ці положення прояснюють і думку щодо «відповіді на проблему існування людини». Отже: 1) вищою ціллю всіх соціальних заходів повинні бути людське благо і відвернення людських страждань; 2) кожна людина повинна бути зацікавлена в активній діяльності на благо інших людей і має брати участь у ній. Зрозуміло, що ці положення звучать у руслі християнського світобачення і передбачають своєрідну готовність до жертвування своїм благом заради блага іншої людини, а це, в свою чергу, вимагає обов'язкової присутності почуття любові як до окремої людини, заради якої жертвуєш, так і взагалі до людей.

Звернімося до відомого філософа С. Аверинцева та до його словника «Софія – логос». В контексті теперішніх, на жаль, антигуманних тенденцій у суспільстві думки вченого звучать надзвичайно актуально. У словниковій статті читаємо: «Християнство побачило в любові як сутність свого Бога (Який, на відміну від богів античної релігії, є не лише об'єктом любові, а й Сам любить усіх), так і головну заповідь людині. Але це була зовсім особлива любов («агапе»)… Йшлося про жертвну, «таку, що все пробачає», невмотивовану любов до «ближнього» – не до «близького» за родом або особистою прихильністю, не до «свого», а до того, хто раптом опиниться поруч, аж до ворога та кривдника. Передбачалося, що саме така любов спонукатиме тих, хто любить, прийняти всі соціальні дисгармонії на себе, а отже, ніби скасувати їх» (виділено автором словника) (1,134). Справді, «прийняти всі соціальні дисгармонії», якими аж переповнене наше століття, «на себе» може лише той, чия любов до ближнього справді «невмотивована».

Історія світової культури, філософська наука і література та історія світова й українська і, найголовніше, історія релігії, (бо ж чи може бути в світі християнства більш потужний приклад вселюдської любові, ніж приклад Христа!) переповнені не просто прикладами, а зразками, гідними наслідування, в плані утвердження в світі великого і гуманного почуття любові, яка є підвалиною самопожертви, самозречення, жертвності взагалі задля ідеї, Батьківщини, зрештою, друга чи коханої людини. Безперечно, для всезагального утвердження «невмотивованої» любові, яка є передумовою ліквідації «соціальних дисгармоній», самих лише прикладів мало, але деякі з них мають такий потужний позитивний заряд, що, на нашу думку, варто на них акцентувати.

Скажімо, життя і творчість відомого українського патріота, служителя Церкви, письменника, колишнього міністра освіти в уряді УНР І. Огієнка – один із найкращих зразків того, як домінанта Любові освічує життя, наповнює його найвищим змістом, перетворює в жертвний подвиг для Батьківщини. Вивчаємо життєпис видатного вченого в курсі культурології і пропонуємо на роздум нашим курсантам і студентів його моральні сентенції, які зовсім не виглядають плакатно чи голослівно, бо підтверджені самим його жертвним життям: «Тільки любов'ю, як вічним життям, будується світ» (2, 20), «Коли перестане на світі любов, – світ не встоїть і впаде» (2, 20), «На світі немає нічого постійного, вічного,

крім любови» (2, 26), «Любов – двигун праці» (3, 31). Морально-етичний же кодекс життя Т.Шевченка взагалі можна вкласти в одну його фразу-заклик: «Обніміться ж, брати мої, мою вас, благаю!»

Якщо звернутися до переліку головних потреб людини, що їх сформулював один із найвідоміших психологів сучасності і засновник гуманістичного напрямку в психології А. Маслоу, то побачимо: в тому списку, звичайно, є й такі, що їх має також людина, котра сидить на лаві в аудиторії вищої школи, тобто, наш студент і курсант. Це потреби естетичні, потреба безпеки, солідарності, любові, уваги, самореалізації, потреба в знаннях і розумінні з боку оточуючих. Але ще один аспект проблеми полягає в тому, що багато хто просто не знає, що таке, власне, «солідарність», «любов», «увага», бо не всі люди чутливі до психічних процесів, які відбуваються в них самих, тобто, можна сказати, що вони не знають, що їм потрібно. Наприклад, якщо пересічна людина легко орієнтується в тому, що відбувається з нею на фізичному рівні (відчуває біль, дискомфорт), то відносно її власної психіки цього сказати не можна. Ще більше це стосується тих, хто людину оточує: їх вона може не розуміти взагалі, а якщо так, то як можна проїнятися співчуттям і любов'ю до них? Е. Фром наголошує: багато хто приймає за норму «психічне функціонування» своїх батьків, родичів або тієї соціальної групи, до якої вони належать від народження. Але ж це зовсім не означає, що все це справді норма, а іноді може бути зовсім навпаки. «... існує маса людей, які ніколи не бачили люблячу людину, цілеспрямовану людину, людину мужню або зосереджену. Зрозуміло, що для того, аби мати чутливість до самої себе, людина повинна мати образ повноцінного, здорового функціонування людської психіки. Але як набутти такий досвід, не маючи його ні в дитинстві, ні в дорослому житті?» (5, 190). Крім того, у XX столітті значного поширення набула «антропологічна криза» (С. Аверинцев), яка ще більше ускладнює ці проблеми, бо «зачіпає зв'язок батьків і дітей, наступність поколінь, психологічну можливість батькам – практикувати свій авторитет, а спадкоємцям – приймати запропоновані цим авторитетом цінності» (1, 17). При такому ослабленні важливої ланки сімейного виховання значну частину відповідальності за молоду людину може і повинна взяти на себе вища школа.

У Е. Фрома є відповідь і на це питання, вона виводить нас на ще одну важливу проблему – роль педагога в навчальному процесі і повністю вписується в його концепцію «радикального гуманізму». Аналізуючи недоліки освіти попереднього, XX століття, вчений підкреслює: «Навчаючи знання, ми не вчимо тому, що є найголовнішим для розвитку людини і чому вчить проста присутність зрілої, люблячої людини... В попередні епохи ... в Індії і Китаї найбільше цінували людей, які мали видатні *духовні риси*. Учитель навіть не був тільки або в першу чергу джерелом інформації, він був покликаний передати учням деякі людські риси» (5, 190-191). І далі він робить майже апокаліптичний висновок: «Якщо майбутні покоління не побачать більше цих рис, *п'ятитисячолітня культура буде зруйнована, навіть якщо знання її будуть передаватися і розвиватися*» (5, 191-192. Курсив наш –М.Л.).

Подібна проблема давно цікавила українських педагогів, які завжди вважали, що результат навчально-виховного процесу прямо залежить від того, хто ним керує – від педагога. Про це говорили і писали Г. Сковорода, П. Юркевич, К. Ушинський, Х. Алчевська, Б. Грінченко, Г. Ващенко, В. Сухомлинський та інші. Так, у Памфіла Юркевича читаємо: «Учитель має майстерність і сумління. Як кожен митець він повинен мати любов до *істини й добра*. Але оскільки його діяльність стосується живих і розумних людей, а не мертвого матеріалу, то любов повинна надихати все його ставлення до них. Цими трьома видами любові визначаються його майстерність і сумління» (7, 158. Виділено П. Юркевичем).

Отже, як бачимо, актуальність ідей Е. Фрома, які часто звучать в унісон з педагогічними концепціями українських педагогів – безсумнівна. Без поширення, а подекуди й повернення їх у навчально-виховний процес вищої школи неможливо досягти результатів, яких чекає все українське суспільство: виховати, навчити – отже, повністю сформувати майбутнього спеціаліста.

Список літератури:

1. *Аверинцев Сергій. Софія-логос. Словник.* – К.: Дух і літера, 2007. – 650 с.
2. *Іларіон. Канонізація Святих в Українській Церкві: Богосл. монографія // Віра й культура.* – 1962 – ч.1 /97/.
3. *Іларіон, Митрополит. «Книга нашого буття на чужині: Бережімо все своє, рідне!» :* Вінніпег: Укр. наук. богосл. т-во, 1956. – 115 с.
4. *Телятникова Э.М. Эрих Фромм //Фромм Эрих. Анатомия человеческой деструктивности.* Минск: Попурри, 1999. – С.3-8.
5. *Фромм Эрих. Искусство любить.* – Санкт-Петербург: Азбука, 2002. – 224 с.
6. *Фромм Эрих. Анатомия человеческой деструктивности.* – Минск: Попурри, 1999. – 624 с.
7. *Юркевич Памфіл. Курс загальної педагогіки з додатками.* – Львів: Логос, 2004. – 256 с.
8. *Фромм Эрих. Анатомия человеческой деструктивности.* – Минск: Попурри, 1999. – 624 с.
9. *Юркевич Памфіл. Курс загальної педагогіки з додатками.* – Львів: Логос, 2004. – 256 с.

М.Н. Лабач, канд. филол. наук, доцент (Львовский государственный университет безопасности жизнедеятельности)

КОНЦЕПЦИЯ РАДИКАЛЬНОГО ГУМАНИЗМА ЭРИХА ФРОММА И ЕЕ АКТУАЛЬНОСТЬ ДЛЯ СОВРЕМЕННОЙ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Автор статьи сосредотачивает внимание на научных концепциях мало известного в Украине психолога Эриха Фромма. Мысли ученого особенно актуально звучат теперь, в XX веке, который характеризуется своеобразным кризисом духовности, морали, гуманистических ценностей вообще. Доказано близость его идеи радикального гуманизма педагогическим идеям украинских ученых, подчеркнута важность научных выводов Э.Фромма для современной высшей школы.

Ключевые слова: радикальный гуманизм, гуманистический психоанализ, деструктивность личности, агрессия, любовь, творческое начало, природа человека, гуманистические ценности, антропологический кризис.

M. Labach, Assoc. prof. (Lviv State University of Vital Activity Safety)

CONCEPTION OF RADICAL HUMANISM OF ERIC FROM AND ITS ACTUALITY FOR MODERN HIGH SCHOOL

The author of the article concentrates its attention on scientific conceptions of little known in Ukraine German psychologist Eric From. Thoughts of this scholar sound especially actually now, in the 20th century, which is characterized of peculiar crisis of spiritual world and morality, humanistic values in general.

Connection between radical humanistic ideas and pedagogical ideas of Ukrainian scientists is proved here, the importance of scientific conclusions of Eric From is underlined for modern high school.

Key words: radical humanism, humanitarian psychoanalysis, destructive personality, aggression, love, creativity, human nature, humanitarian values, spirituality, anthropological crisis.